

Zerkula János és Fikó Regina. Gyimesközeplok, 1995. Fotó: Kása Béla

 Pásku Veronika

A Zerkula Jánossal készült gyűjtések korszakai

Zerkula János (Gyimesközeplok, 1927-2008), a táncművelés által is jól ismert gyimesi hegedős-énekes előadója falusi környezetben nőtt fel, és bár elsősorban tradicionális népzenei játszott és énekelt, a városi nótarepertoárt is jól ismerte. Nagyhatású, virtuóz előadóművészként köszönhetően a táncművelés kitüntetett szereplőjévé vált. A hivatásos népzene kutatókon kívül igen sok táncművelés gyűjtő kereste fel, akik az 1990-es évektől kezdve rendszeresen vitték Magyarországra és külföldre is zenélni. A magyar népzene kutatás történetében kevés olyan adatközlő van, akitől közel fél évszázadnyi időn keresztül lehetett gyűjteni. Játékáról kivételesen sok felvétel készült, így előadói stílusa, és annak változásai jól vizsgálhatóvá váltak.

A gyűjtési szituációk jelentősége a felvett anyag hitelessége szempontjából

A magyar népzene kutatás indulása óta nemcsak a hang- és képi felvételek technológiája fejlődött rengeteget, hanem sok esetben a zenészek is a hagyományos, falusi közeg-től eltávolodott helyszíneken gyűjtöttek. Az 1970-es évektől kibontakozó táncművelés nagyban hozzájárult ehhez, mivel gyakran készültek felvételek városi stúdiókban, táncművelésben, illetve színházi körülmények között is. Egy gyűjtési helyzet fókuszában alapvetően két szereplő áll, adatközlő és gyűjtő, ezért eredményessége nemcsak az adatközlő tudásától, előadókészségétől függ, hanem legalább ennyire, vagy talán még inkább a gyűjtési szituációtól (azaz a szociális környezettől),¹ mely magába foglalja a gyűjtő felkészültségét, népzenei és néprajzi háttértudását, és a gyűjtés megtervezettségét is.² Egy dallam előadásmódja ugyanazon zenész előadásában az állandó variálás ellenére többnyire bizonyos stabilitást mutat, tekintve, hogy az előadó az adott területen elterjedt díszítő- és formulakészletet használja. Vannak azonban olyan jelek, melyek esetében speciális külső hatást sejtethetünk az előadásmód megváltozása mögött. Ilyenek lehetnek például a szokatlan helyen megjelenő dinamikai, illetve tempóbeli eltérések, egyes díszítők fokozott használata, vagy akár a dallamban használt díszítők rögzülése több strófán keresztül – azaz a variálás hiánya.

Bartók Béla a *Miért és hogyan gyűjtünk népzene-t?*³ című tanulmányában részletezi azokat a képességeket, amelyekkel egy népzene gyűjtőnek rendelkeznie kell:

„az ideális népzene gyűjtő valóságos polihisztor kell hogy legyen. Nyelvi és fonetikai tudásra van szüksége, hogy a tájkiértés legapróbb árnyalatait észrevehesse és lejegyezhesse; koreográfusnak kell lennie, hogy a népi zene és tánc közötti kapcsolatokat pontosan leírhasse; általános folklór-ismeretek teszik csak lehetővé, hogy a gyűjtő a népzene és a népszokások összefüggését a legapróbb részletekig megállapíthassa; szociológusnak kell lennie, hogy a falu kollektív életét meg-megzavaró változásoknak a népzene-re gyakorolt hatását ellenőrizni tudja. Ha végső következtetéseket akar levonni, történeti, elsősorban településtörténeti ismeretekre van szüksége; ha másnyelvű népek népzenei anyagát akarja összehasonlítani a maga országbelijével, idegen nyelveket kell megtanulnia. És mindezen felül elengedhetetlen követelmény, hogy jó hallású, jó megfigyelésű zenész legyen.”

A gyűjtött anyag hitelességét nagyban befolyásolhatja még a gyűjtő és az adatközlő személyes viszonya. A városi ember viselkedése, öltözködése, beszédmódja sokszor idegen a falusi ember számára. A gyűjtő más szociális környezetből ér-

kezik, és ez sokszor jelent kommunikációs problémát a két fél között. Még nagyobb akadályt jelenthet, ha olyan – főleg a táncműveléshez tartozó fiatalabb, tapasztalatlanabb – személy gyűjt, akinek nincs megfelelő tudományos háttér és felkészültség. Ezek a gyűjtők ismereteiket sokszor szóbeli úton szerzik, ezért nem tudják felmérni, hogy egy hagyományos falusi közösségben élő emberrel hogyan kell beszélni, milyen fogalmakat ismernek, és melyeket nem. Gyakran előfordul az is, hogy a falusi ember nem érti a feltett kérdést, de mivel nem akar szégyenben maradni, inkább kitalál egy olyan választ, amellyel vélhetően elégedett lesz a gyűjtő. Arra is tudunk több példát, hogy egy-egy kreatív és tehetséges zenész pénzügyi okokból talált ki újabb és újabb dallamokat és elnevezéseket, mert dallamonként fizetett neki a gyűjtő.⁴ Az adatközlők számos esetben a budapesti gyűjtőktől tanultak egy-egy folklórral kapcsolatos kifejezést, vagy azt, hogy egy-egy tánc vagy hangszer nevét nem úgy kell mondani, ahogy ők azt tudták, és a következő gyűjtés alkalmával már a városi embertől tanultakat fogjuk tőlük hallani.⁵ Néha az adatközlő feltétel nélkül hisz a gyűjtőnek, mert őt műveltebbnek, tanultabbnak gondolja önmagánál. De ezen kívül neki is érdeke a sikeres kommunikáció, ezért azt és úgy mondja, amit a városi számára érthetőnek gondol, és nem az a célja, hogy a saját gondolkodásmódját, kifejezéseit maradéktalanul érvényesítse.

A gyűjtési szituációt illetően a legmegbízhatóbbak az ún. funkcionális gyűjtések – amelyek például lakodalom, keresztelő, táncmulatság alkalmával készülnek –, hiszen ezek az alkalmak nem a gyűjtő kedvéért, hanem a közösségi hagyományoknak megfelelően jönnek létre, sőt a gyűjtő nem is igen szólhat bele az események alakulásába. Ilyenkor a legkisebb az esélye, hogy a zenészek a gyűjtő kedvéért tesznek vagy nem tesznek valamit.⁶ Ez a módszer azonban az utóbbi évtizedekben a falusi hagyományok felbomlása miatt már szinte nem lehetséges. A gyűjtés hitelességének szempontjából szerencsés lehet, amikor az adatközlőt a saját megszokott, hagyományos közegében tudja a gyűjtő kikérdezni. Az énekes vagy zenész bizalmát leginkább úgy tudja elnyerni, ha több napot, akár heteket tölt az adott faluban, az ott élő emberekkel él, és megpróbálja a hagyományt

¹ Környezetpszichológiai fogalom. A társas és fizikai környezet sajátosságait egyaránt magába foglaló tér. (Düll Andrea, *Helyek, tárgyak, viselkedés. A környezetpszichológia alapkérdései* [L'Hartmann kiadó: Budapest, 2009], 6.)
² Pávai István, *Az erdélyi magyar népi tánczene* (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2012), 336.
³ Bartók Béla, „Miért és hogyan gyűjtünk népzene-t?” In BB1 3 ([1936] 1999), 275–290.
⁴ Sebő Ferenc. 2013. „Buházi, az »erdélyi levágásos« primás”. A Lajtha László halálának 50. évfordulójára rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. http://zti.hu/files/mza/docs/Lajtha50/Lajtha50_SeboFerenc_Buhazi_az_erdelyi_levagasos_primas.pdf, utolsó megtekintés 2023. 05. 18.
⁵ Pávai, *Az erdélyi magyar népi tánczene*, 341.
⁶ Pávai, *Az erdélyi magyar népi tánczene*, 343.

az élet minden területén megfigyelni. Nem számít azonban néprajzilag hiteles felvételnek az, ahol az adatközlő eredeti viselkedéskörnyezetéből⁷ kiragadva, városi táncházban, színpadon, előadásban szerepel, sokszor táncmuzikánsokkal együtt. Az otthonról elszakadt emberek annyira kivesznek zenei közösségükből, hogy előadasmódjuk gyökeresen megváltozhat, ezen kívül hiányozni fog a kölcsönös reakció az énekes és falubeli zenésztársai közt. Végül pedig a zene valószínűleg funkcióját csakis hagyományos környezetében, a közösségi használatban figyelhetjük meg.

A Zerkula-gyűjtések korszakai

Tekintve a gyűjtési szituációk erőteljes hatását a felvett anyagra, a Zerkulával készült gyűjtéseket három korszakra érdemes bontani, melyeket a következőkben fejtek ki.

1960-70-es évek

A gyűjtések ezen szakaszában a hagyományos falusi élet még lehetőséget adott a zene eredeti funkciójában való vizsgálatára. Kallós Zoltán gyűjtési módszere eltért az addig általános gyakorlattól: nem csupán néhány napra vagy hétre költözött az adott területre, hanem éveken keresztül figyelte az ott élő közösséget, így megtudta, milyen alkalmakkor kérdezhet, és a különböző szituációkban mit hallhat.⁸ 1958-66 között élt Gyimesben és ebben az időszakban gyűjtött Zerkulától is.

Ekkor a hegedűstől csak hagyományos környezetben, és leginkább képzett népzene kutatók, vagy a népzenei hagyományt jól ismerők gyűjtöttek. A BTK Zenetudományi Intézet Archivumának nyilvántartása szerint az első gyűjtések Zerkulával 1962-ben készültek.⁹ Az ezen időszakban készült felvételek nagy jelentőséggel bírnak, mivel a legelső gyűjtésen Zerkula csupán 35 éves volt, másrészt pedig ekkor érhetette őt a legkevesebb, számára szokatlan hatás. Számos érdekesség mellett ebből az időszakból származik több olyan felvétel, ahol hegedűkíséret nélkül énekel (ez a későbbiekben egyáltalán nem volt jellemző), illetve olyan anyagot is találhatunk, ahol fiával, Zerkula Györggyel együtt játszik.

1980-as évek

Ebben a gyűjtési korszakban vették fel az első gyimesi hangosfilmet, mely mind a népzene-, mind a néptánc kutatásban nagy előrelépést jelentett.¹⁰ A felvétel Sötétpatakon készült, egy gyimesi táncos, Blága Károly „Kicsi Kóta” csúrrjében. Zerkula zenei előadasmódjának szempontjából mindenképpen lényeges, hogy a felvételek egy gyimesi mulatságot megidézve, a vele szokásosan együtt játszó zenészekkel készültek, akikkel tánc alá muzsikáltak.¹¹

A táncmuzikánsok fellendülése után (kb. az 1980-as évektől) a népzene kutatókon kívül egyre több amatőr gyűjtő jutott el a hegedűshöz, többek között olyanok is, akiket

lelkesezésük hajtott, de zeneileg, néprajzilag nem voltak elegendően képzettek, vagy nem rendelkeztek elég gyűjtési tapasztalattal. Ennek eredményeképpen például számos gyűjtés adatolása lehet pontatlan, illetve a gyűjtő kérdései által befolyásolt felvett zenei anyag is adhat a zenész, illetve vidék repertoárjáról valótlan képet.

Az 1990-es éveket követő időszak

Az 1990-es évektől kezdve, miután a politikai helyzet lehetővé tette, hogy az adatközlők eljussanak az országhatáron túlra is, Zerkulát is számos helyre vitték Magyarországon és külföldön egyaránt zenélni. Azon túl, hogy sokszor szerepelt színpadon, városi táncházakban – táncmuzikánsokkal együtt – a hagyománytól egészen elrugaszkodott „gyűjtési” vagy inkább előadói szituációkba is került. Számos lemezfelvétel készült vele, ezek közül a gyűjtött anyag hitelességének szempontjából extrémnek mondhatóak azok a felvételek,¹² ahol a vele játszó zenészek, hagyományos játékmódja, zenekari felállása és dallamrepertoárja jelentősen eltér a gyimesitől. Az egyik ilyen lemez készítői ugyan leírják, hogy nem állt szándékukban a hegedűs hagyományos játékmódját megváltoztatni,¹³ az ehhez hasonló felvételek elemzésekor, vagy akár eredeti forrásként való használatkor feltétlenül tekintettel kell lennünk az említett körülményekre.

7 Környezetpszichológiai fogalom. A környezet–ember kapcsolat alapegységei a viselkedéskörnyezetek, melyben a résztvevők szerepeik szerint visszatérő aktivitásokat produkálnak meghatározott idői-téri-tárgyi feltételek között. (Düll Andrea, *Helyek, tárgyak, viselkedés. A környezetpszichológia alapkérdései* [L'Hartmann kiadó: Budapest, 2009], 27.)

8 Domokos Mária (szerk.), *Tegnap a Gyimesben jártam...: Gyimes-völgyi lírai dalok – Kallós Zoltán és Martin György gyűjtése* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989), 13.

9 Ebben az időszakban gyűjtött tőle Kallós Zoltán, Martin György, Pesovár Ferenc, Gurka László és Újvári Lajos.

10 Első gyimesi hangosfilm, 1980.08.02. Gyűjtők: Kallós Zoltán, Németh Ildikó, Pálfy Gyula, Pávai István, Zsuráfszky Zoltán. Helység: Gyimesközéplek.

11 Lásd *funkciós gyűjtések*, x old.

12 Zerkula János. 2002. *Zerkula és a Szigonyi Zenekar – Gyimesi Magyar Népzene*. Audio-CD. FECD006. Budapest: Folk Európa. Zerkula János. 2003. *Zerkula János és a Szászcsávásiak, Balogh Kálmán, Vizeli Balázs*. Audio-CD. FECD 010. Budapest: Folk Európa.

13 „Ezeket a fellépéseket rendszerint mulatságok követik, amelyek során a jelenlévő, különböző helyekről érkező zenészek szívesen állnak össze alkalmi formációkba, így mulattatva magukat és közönségüket. Ennek köszönhetően Zerkula János is sok új ismeretségre tett szert, a gyakori találkozásokkor jó néhányukkal újra és újra alkalma van együtt zenélni. / Ez a lemez azért rendhagyó, mert Gyimesben nem jellemző a kíséret, a hegedű játékát rendszerint egy ritmushangszer, a gardony kíséri. Talán ezért is érdekesek Zerkula számára azok a helyzetek, amikor kontra és nagybőgő, vagy cimbalom segíti a hegedűlést. Az együtt muzsikálás nagy örömet okozott számára, és a felvételek során kiderült az is, hogy igazi cigányprimásként könnyedén »vezénylik« alkalmi zenekarát. / A lemez megjelenése mindazonáltal nem jelenti azt, hogy szándékunkban állt volna Zerkula természetes, autentikus zenéjét megváltoztatni, vagy őt arra ösztönözni, hogy gyimesi zenét ezután vonósnékar kísérettel muzsikáljon. A mi célunk pusztán az volt, hogy megmutathassuk Zerkulának ezt az arcát is” (Zerkula 2003).

Talán még kirívóbbak azok a kísérletek, ahol Zerkulát nem népzene zenészekkel játszották együtt. Például, egy alkalommal Big Lucky Carter, amerikai blues énekes társaságában játszott a Mediawave Nemzetközi Filmfesztiválon.¹⁴ Habár Zerkula – hivatásos zenész lévén – jó zenei érzékkel követte le az énekest, a felvétel semmiképpen sem nevezhető népzenei gyűjtésnek.

A technológiai fejlődésnek köszönhetően ezen időszakból mérhetetlen mennyiségű hang- és videofelvétel született, melynek nagy része bárki számára elérhető a BTK Zenetudományi Intézet, illetve a Hagományok Háza adatbázisában, de minden bizonnyal számos felvétel maradt magánkézben is.

Az utóbbiakban a gyimesi népzene kiváló hegedűsével, Zerkula Jánossal készült gyűjtések áttekintésén keresztül szerettem volna bemutatni azt, hogy egy gyűjtés utólagos feldolgozásakor feltétlenül szükséges a felvétel körülményeit is ismerni és azokat figyelembe venni. A hegedűs készült felvételeket a hozzá eljutó gyűjtők felkészültsége, és a gyűjtési helyzetek hagyományos vagy attól eltérő volta alapján csoportosítottam, mely – a zenei anyag óriási mennyiségét tekintve – jó támpontot adhat a zenei anyag feldolgozásához.

14 <https://www.youtube.com/watch?v=ebxk0Q07-yY> (Utolsó letöltés: 2023.05.17.)

Mediawave Nemzetközi Filmfesztivál, 2001, Komárom. Big Lucky Carter, Zerkula János, Fikó Regina. Fotó: Kondákor László

